

УДК 81'1:316.47

Про расистське ядро націоналістичних ідеологій (до постановки проблеми)

Н.Л. ЗАМКОВА

Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, м.Вінниця, Україна, E-mail: Zamkovaya76@mail.ru

Авторське резюме

Проаналізовано, що процес націєтворення в національних державах XIX сторіччя був неможливий без інгредієнта націоналізму, який, у свою чергу, ніс частку расизму. В нашому дослідженні з'ясовано, що різновиди расизму можна звести до базових типів, одним з яких є «Етнічний расизм». У нашій термінології ми називаємо «етнорасизмом» та висуваємо припущення, що в цьому різновиді «расизм» становить основу національної ідентичності. Приклад німецького фашизму є ілюстрацією «лабораторно чистого» прикладу пріоритету такого типу расизму над будь-якими традиційними інструментами ідентифікації. Встановлено, що серед згаданих апаратів особливу роль відігравали такі «інститути національного виховання», як школа та армія, про що писав І. Валлерстайн. Він вважав, що в ситуації відносин між «нацією» та «державою» основна проблема полягала не в тому, щоб створити держави на основі націй, а в тому, щоб створити нації на основі держави. В статті було розкрито, що всі спроби євреїв інтегруватися в націонал-соціалістський рух, всі спроби ветеранів Першої світової довести свою потрібність для новоствореної німецької армії виявилися марними.

Ключові слова: етнічний націоналізм, расизм, расовий субстрат, расовий принцип, природний субстрат, мовна політика, культурна міфологія, расистський міф.

About racism core of nationalistic ideologies (problem definition)

N.L. ZAMKOVA

Vinnitsa institute of trade and economics of Kyiv national university of trade and economics,
Vinnitsa, Ukraine, E-mail: Zamkovaya76@mail.ru

Abstract

It has been analyzed that the process of nation's formation in the national states of the XIXth century was impossible without the element of nationalism, which, to some extent, included the part of racism. It has been examined in our research that the types of racism can be concluded to basic types, one of which is «Ethnic racism». In our terminology we call it ethnoracism, and we assume that this type of «racism» forms the background of the national identity. The example of German fascism displays the «artificial clear» sample of the priority of such type of racism over any kind of traditional identification instruments. It has been estimated, that among general apparatus dominant role has been performed by such «instruments of national education» as school and Army service, as it was described by I. Wallerstein. He considered that the major problem in the situation of relationship between the «nation» and the «state» concerns not creating states on the nations' background but creating nations on the states' background. It has been discovered in the article, that all the attempts of the Jews were integrated into the national-socialistic movement, where all the steps of World War I veterans to prove their necessity for the newly formed German Army were in unsuccessful.

Keywords: ethnic nationalism, racism, racism substrate, racism principle, natural substrate, language policy, cultural mythology, racism myth.

Постановка проблеми. Процес націєтворення в національних державах ХІХ сторіччя був неможливий без інгредієнта націоналізму, який, у свою чергу, ніс частку расизму. Наявність расистської складової впливала з того факту, що ідея «етносу» як основи «нації» спиралася на природні конотації, тобто на певний «расовий субстрат». І якщо «етнічний націоналізм» є феноменом, що досить добре вивчений, то «расизм» часто випадає з поля зору вчених як периферійне та дещо психопатологічне явище. Тим не менш, ми вважаємо, що расизм притаманний не тільки одіозним ідеологіям (на кшталт німецького фашизму), але є набагато більш розповсюдженим та «розчиненим» у безлічі націоналістичних ідеологій, впливаючи на дискримінаційні сценарії міжнародних та міжмовних відносин.

Аналіз досліджень і публікацій. Е. Балібар і Ф. Лаку-Лабарт (у роботі спільно з Ж.-Л. Нансі) однаково визначають причину цього явища та бачать її в тому, що «мова» є «стихією загального», в той час, як «кров» (та взагалі біологічно-природний субстрат) означає «неповторність» того чи іншого народу. Саме тому, на думку авторів роботи «Нацистський міф», в проєкті ідентичності німецького націонал-соціалізму «мова» перестає відігравати роль інструменту ідентичності, поступаючись принципу «крові [5, 33]». Е. Балібар формулює своє бачення такого пріоритету в дещо інших, але схожих термінах та замість характеристики «загальності» використовує конотацію «відкритості», яка притаманна мові, в той час як «раса» означає «закритість» та «виключення».

Мета дослідження. Ми вважаємо проблему відносин між «націоналізмом» та «расизмом» вельми актуальною, що й обумовило наше звернення до цієї тематики. Для уточнення цих відносин та з'ясування того, яким чином різні

сценарії таких відносин впливають на дискримінаційні сценарії міжмовних відносин, вважаємо за доцільне узагальнити типологію видів «расизму» (що великою мірою і зроблено в статтях Е. Балібара, але без достатніх кінцевих узагальнень).

Виклад основного матеріалу. Різновиди расизму можна звести до базових типів, одним з яких є «Етнічний расизм». У нашій термінології ми називаємо «етнорасизмом» та висуваємо припущення, що в цьому різновиді «расизм» становить основу національної ідентичності. Приклад німецького фашизму є ілюстрацією «лабораторно чистого» прикладу пріоритету такого типу расизму над будь-якими традиційними інструментами ідентифікації. «Природний субстрат» раси стає фетишем національного проєкту, який супроводжує параною расової чистоти, розвиток евгеніки як науки, яка в змозі «вирощувати» як у пробірці генетичний тип «істинного арійця». Зловісні експерименти на в'язнях доктора Й. Менгеле в нацистських концтаборах по расовій селекції та зміні зовнішніх антропологічних даних є лише поверхня німецького проєкту «панрасизму». В такому типі національної ідентифікації роль мови значно зменшується у порівнянні з класичними моделями побудови етнонації на європейському ґрунті. Мова поступається «расовому принципу».

«Раса» дозволяє розглядати національну спільноту як різновид «сім'ї», яка теж характеризується відносинами «закритості», і саме тому в ній присутня ідея «генеалогії, філіації, евгеніки» як символи зазначених квазі-родинних зв'язків [2, 117]. Зазначена обставина дозволяє зрозуміти, чому за умов «панрасизму» не спрацьовує традиційна модель націєтворення, яку, наприклад сформулював український історик Омелян Пріцак: «Моя тодішня дефіні-

ція нації була така: нація – це спільнота людей, що свідомо живуть тепер почуттям свого спільного зв'язку в минулому (все одно чи реального чи фіктивного) та свідомо хочуть спільно жити в майбутньому, реалізуючи свої ясні спільні політичні цілі того майбутнього» [7, 71]. Ця дефініція дуже близька до дефініції австромарксиста Отто Бауера, який вважав націю «сукупністю людей, пов'язаних у спільність характеру на ґрунті спільної долі» [6, 25].

Як ми бачимо, в дефініції О. Прицака та О. Бауера відсутнє згадування про «етнічний субстрат» національної спільноти, і саме з таких позицій намагалися вести розмову євреї в Німеччині, оскільки їх позиція повністю вкладалася в цю дефініцію. Їх проект також повністю вкладався в дефініцію нації, яку поділяв Йосиф Сталін, за яким нація це спільнота, яка має а) спільну мову, б) спільну територію та в) спільність психічного складу. Ця дефініція також проаналізована в брошурі М. Поповича «Національна культура і культура нації». Як ми бачимо, в дефініції Й. Сталіна також відсутня характеристика «природного субстрату» нації. У всіх вищенаведених характеристиках відсутній аспект наявності «держави» або «національної держави», яка утверджує статус спільноти як «національної» за допомогою інститутів, або, як казав Е.Балібар, за «допомогою мережі апаратів та повсякденних практик» [2, 109].

Серед згаданих апаратів особливу роль відігравали такі «інститути національного виховання», як школа та армія, про що писав І. Валлерстайн. Він вважав, що в ситуації відносин між «нацією» та «державою» основна проблема полягала не в тому, щоб створити державу на основі націй, а в тому, щоб створити нації на основі держави. Стосовно ж привілейованого статусу згаданих інституцій виховання дослідник писав наступне: «Великими інститутами, що об'єднують народ, були система освіти та збройні сили. Принаймні у всіх країнах серцевини початкова освіта стала обов'язковою, в багатьох з них обов'язковою стала і військова підготовка. Школа та армія вчили мові, громадянським обов'язкам і національній лояльності» [4, 175-176].

Отже, повертаючись до аналізу взаємодії двох проектів формування німецької нації (інтегративного, єврейського та націонал-соціалістського) ми можемо сказати, що в інтегративному проекті були задіяні всі характеристики теорії нації, які ми навели вище. По-перше, євреї наполягали на тому, що вони віками жили на цій території, практикують німецьку мову та поділяють цінності німецької культури. Крім того, підкреслювали, що віддані Німеччині як своїй Батьківщині, і вважали свою історичну долю спільною з історичною долею німецького народу. Більш того, євреї

демонстративно поділяли цінності Німеччини. Наприклад, в ситуації франко-пруської війни такий воєнізований патріотизм прокламувався Л. Вамбергером, вони поділяли й німецький шовінізм у Першу світову війну, таким шовінізмом відзначилися й видатні філософи-неокантіанці П. Коген та П. Наторп. Після цієї війни в Німеччині діяли ветеранські єврейські організації, які за своїм духом та радикально правоцентристською ідеологією були дуже близькі націонал-соціалістам. Саме вони зробили останню спробу інтегруватися в німецьку націю вже після приходу до влади А.Гітлера. Є цікаві факти того, що в Німеччині діяли організації єврейських нацистів, наприклад, «Союз національно-німецьких євреїв», лідером якого був Макс Науман, які визначали себе як «німців іудейського вірування» та протиставляли себе проекту «єдиної єврейської нації». В програмно ідеологічних положеннях «Фербанда», так називався «Союз», містилися відверто ксенофобські позиції стосовно східноєвропейських євреїв як «нижчої раси». Подібні ветеранські воєнізовані структури створили абсолютну подібність організації «Гітлерюгенд».

Однак всі ці спроби євреїв інтегруватися в націонал-соціалістський рух, всі спроби ветеранів Першої світової довести свою потрібність для новоствореної німецької армії виявилися марними. Каменем спотикання був програмний ідеологічний «расизм», принцип расової чистоти, який був основним принципом утвердження німецької національної ідентичності та того, що Е. Балібар називав «соціальною нормалізацією» або «нормалізацією соціального виключення». Сценарій подібної «нормалізації» полягав у тому, що німецька ідентичність та «державна Єдність» (інклюзія) досягалися шляхом жорсткої та безкомпромисної ексклюзії показових «чужинців», на роль яких були обрані євреї, і тому «діалог» зазначених двох проектів виявився неможливим.

Завершуючи аналіз взаємодії двох сценаріїв ідентичності в фашистській Німеччині, необхідно акцентувати причину такої уваги до цього феномена. Дійсно, в історії ми маємо безліч прикладів переслідування на етнічному та расовому ґрунті і геноциду: мільйони жертв нараховується протягом геноциду вірмен у Туреччині в 1915 році. Однак аналогічні приклади не можуть бути взірцем расизму в чистому вигляді, оскільки міжетнічна ворожнеча чи будь-які етнічні «чистки» мали квазірелігійне обґрунтування, зокрема релігійне. Так, коріння антисемітизму в Європі було в основному релігійне і, в набагато меншій мірі, суто етнічне. Дискримінація українців у Російській Імперії була дискримінацією чисто мовною та культурною, в тій мірі, в якій ця культура будувалася на українській мові. Це не була дискримінація етнічна, і відомо який внесок зробили україн-

ці в російську державу та російську культуру.

В контексті цього порівняння треба зазначити, що «Шоа», або «Голокост» є чимось більшим, ніж дифузна етнічна ксенофобія, а виступає як унікальне явище чисто расового мислення. В оцінці цього явища ми можемо погодитися з Е. Траверсо, який писав: «Унікальність Шоа є якісною: в перший раз в історії спробували знищити людську групу з міркувань «расової біології» [8, 138]. Подібний послідовний расизм є настільки послідовним, в його рамках «расове» починає витісняти «національне», що ще раз дозволяє поставити під сумнів тезу Е. Балібара про те, що «расизм» виникає «в полі націоналізму». Певною мірою ця особливість суперечить і нашій тезі про те, що націонал-соціалізм є «етнорасизмом» або «етнічним расизмом». «Чистий расизм» означає примат раси над нацією, тобто він є «расизмом без нації». На цю особливість «арійського проекту» дуже влучно вказала Х. Арндт, говорячи про те, що «арійське» в цьому міфологічному проекті переважало над, власне, німецьким: «Нацистська пропаганда сконцентрувала всі ці нові та багатообіцяючі перспективи в одне поняття, що дістало назву Volksgemeinschaft. Ця нова спільнота, практично втілена в нацистському русі до тоталітарного періоду, ґрунтувалася на абсолютній рівності всіх німців, рівності не в правах, а за природою, і на їхній абсолютній відмінності від усіх інших народів. Після приходу нацистів до влади це поняття поступово втратило свою вагу і поступилося, з одного боку, загальній зневазі до німецького народу, яку нацисти завжди плекали, але раніше не могли виказати публічно, і великому бажанню поповнювати власні лави «арійцями» інших націй – ідея, що відіграла лише незначну роль у передвоєнній стадії нацистської пропаганди. Ідея Volksgemeinschaft була тільки підготовкою «арійського» расового суспільства, яке врешті-решт мало приректи на загибель усі народи, зокрема й німецький» [1, 410-411].

Таким чином, проект «євгеніки», як штучного вирощування «арійця», доводить торжество «принципу Природи», доведення до абсурду того, що містилося в європейській культурі. Фактично цей проект нагадує расистську модель «білої людини», яка лежала в основі західної ідентичності відносно «диких народів», тільки в ролі таких неповноцінних народів виступають всі нації й німецька включно. «Арієць» виступає ідеальним біологічним типом, якого ще треба створити, це – «біла людина в квадраті». Крім того, можна ще додати, що націонал-соціалістський проект виявляє ще одну тенденцію національних ідеологій XIX століття – формування «вигаданої етнічності». Цей термін також належить Е. Балібару, який абсолютно точно вказав на те, що «жодна нація у дійсності не володіє етнічною базою [3, 60]», і

саме тому, расизм виступає як каталізатор формування такої етнічності, яка не існує.

Тільки наявність такого роду проекту дозволяє говорити про «автентичний расизм», в той час як інші прояви ксенофобії на етнічному ґрунті з «елементами расизму» є лише імітацією расистських ідеологій та расистських практик. Ми не погоджуємось із Е. Балібаром, який проводить генетичний зв'язок між націонал-соціалістами та сучасними бандами скінхедів. Хоча сам французький філософ уточнює, що такі банди є нічим іншим, як копіювання, «нацистський міметизм», «форма колективної пам'яті [3, 60]».

Аналогічно можна стверджувати, що «Шоа» не був простим кількісним продовженням радикального антисемітизму, який був вельми розповсюдженим в Європі, і в якому «расовий» аспект не займав домінуючого положення. Е. Балібар констатує, що «всі офіційні націоналізми XIX-XX ст. для набуття культурної єдності використовували антисемітизм [3, 65]», але робить, на наш погляд, невірний висновок про повсюдність расизму, ототожнюючи «антисемітизм» та «расизм». Єврейські погроми мали місце в таких країнах як Франція та Росія. Їх масштаби та тривалість були різні. Наприклад, у Франції могутній спалах такого роду ксенофобії призвів до масових заворушень у французьких містах в період розгляду так званої справи Дрейфуса, коли люди йшли на погроми з гаслами «Смерть євреям!». Після завершення цієї справи згадані соціальні емоції пішли на спад. Масштаби єврейських погромів в Росії були набагато значнішими: вони призвели до масової еміграції євреїв з Росії. Якщо уявити, що ці масштаби були б більшими, то такі погроми неможливо порівняти з «Шоа», оскільки у проекті «остаточного вирішення» та у згаданих форм ксенофобської нетерпимості абсолютно різна природа.

Зазначений антисемітизм мав, передусім, політичні та релігійні коріння як передумову соціальної ненависті, на яку вже могли наводитися расово-етнічні нашарування, тобто його неможливо звести лише до расової політики. Неможливо було його «концептуалізувати», побудувати щось на кшталт «теорії». В цьому контексті варто згадати думку Е. Балібара про те, що «расизм» неможливий без «теорії». Замість такої теорії мала місце поверхова ідеологізація елементарних емоційних реакцій натовпу. Про цю особливість антисемітизму вдало писала Х. Арндт: «Є очевидним правилом (хоча про нього часто забувають), що антиєврейські настрої набувають політичного значення тільки тоді, коли вони можуть поєднатися з важливим політичним питанням, чи коли групові інтереси євреїв вступають у відкритий конфлікт з інтересами панівного класу суспільства. Антисемітизм нового часу, як ми знаємо з досвіду центральних і західноєвро-

пейських країн, мав радше політичні причини, ніж економічні, тоді як в Польщі й Румунії поширення жорсткої ненависті до євреїв ускладнило класові відносини» [1, 63].

Висновки. Завершуючи наш аналіз расизму як інгредієнта «націоналізму», а також аналіз його проявів у «лабораторно-чистому вигляді», необхідно зазначити, що мовна проблематика в ньому займає досить незначне місце.

В рамках такого світогляду та конкретного проекту расова дискримінація проводиться виключно на расово-етнічному ґрунті з елементами «культурної міфології», витискаючи мову з привілейованого статусу класичних ідеологій етногенезу та «націогенезу» на периферію «расистського міфа». На думку Ф. Лаку-Лабарта та Е. Балібара, в рамках расистської міфології «раса» є закритою структурою, а мова – від-

критою, і саме тому раса є цінністю, набагато вищою, ніж мова. В термінології теорії систем, яку ми поділяємо, наведене означає, що «раса» передбачає операцію «інклюдії»/«ексклюдії», тобто виступає жорстким «фільтром» між «своїми» та «чужими», в той час як «мова», хоча і належить тому чи іншому народу, але є відкритою для використання «чужими», і тому не виступає достатнім «маркером» для їх розрізнення.

Однак ми вважаємо необхідним розгляд цього типу дискримінації за расовою ознакою, тому що «расизм» присутній тією чи іншою мірою у всіх видах відносин – міжетнічних, міжкультурних та міжцивілізаційних. Саме тому расистський «вірус» як програма насильства проти «чужого» дуже легко може бути конвертований у міжмовні відносини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арендт. – К. : Дух і Літера, 2002. – 592 с.
2. Балибар Э. Нация как форма: история и идеология. / Э. Балибар, И. Валлерстайн. - М. : Логос-Апльтера, 2003. – 285 с.
3. Балибар Э. Раса. Нация. Класс. Двусмысленные идентичности / Э. Балибар, И. Валлерстайн. – М. : Логос-Апльтера, 2003. – 272 с.
4. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн; пер. с англ. П. М. Кудюкина; под ред. Ю. Кагарлицкого. – СПб. : Университетская книга, 2001. – 416 с.
5. Лаку-Лабарт Ф. Нацистский миф / Ф. Лаку-Лабарт, Ж.-Л. Нанси – СПб. : Влад. Даль, 2002. – 80 с.
6. Попович М. Національна культура і культура нації / М. В. Попович. – К. : Знання, 1991. – 64с.
7. Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського / О. Прицак. – Київ-Кембридж. : Акад. наук України, 1991. – 80 с.
8. Traverso E. Les juifs et l'Allemagne de la «symbiose judeo-allemande». A la memoire d'Auschvitz / E. Traverso. – Paris, Editions La Decouverte, 1992. – 262 p.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2015

REFERENCES:

1. *Arendt Kh. Dzhherela totalitaryzmu (Sources of totalitarianism).* – K. : *Dukh i Litera*, 2002. – 592 p.
2. *Balybar E. Natsyia kak forma: ystoryia y ydeolohyia (Nation as a form: history and ideology).* - M. : *Lohos-Apltera*, 2003. – 285 p.
3. *Balybar E. Rasa. Natsyia. Klass. Dvumyslennye ydentychnosty (Race. Nation. Class. Equivocal identities).* – M. : *Lohos-Apltera*, 2003. – 272 p.
4. *Vallerstain Y. Analiz myrovyykh system y sytuatsyia v sovremennom myre (Analysis of the world systems and situation in the modern world).* – SPb. : *Unyversytetskaia knyha*, 2001. – 416 p.
5. *Laku-Labart F. Natsyistskyi myf (Nazism myth).* Nansy – SPb. : *Vlad. Dal*, 2002. – 80 p.
6. *Popovych M. Natsionalna kultura i kultura natsii (National culture and nation's culture).*—K. : *Znannia*, 1991. – 64p.
7. *Pritsak O. Istoriosofiia ta istoriografiiia Mykhaila Hrushevskoho (Historiosophy and historiography of Mykhaila Hrushevsk).* — Kyiv-Kembrydzh. : *Akad. nauk Ukrainy*, 1991. – 80 p.
8. *Traverso E. Les juifs et l'Allemagne de la «symbiose judeo-allemande» (Jews and Germany of «Judeo-German symbiosis»).* A la memoire d'Auschvitz / E. Traverso. – Paris, Editions La Decouverte, 1992. – 262 p.

Замкова Наталія Леонідівна – кандидат педагогічних наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету
Адреса: 21050, м.Вінниця, вул. Соборна, 87
E-mail: Zamkovaya76@mail.ru

Zamkova Nataliya Leonidivna – PhD in pedagogy, associate professor
Vinnitsa institute of trade and economics of Kyiv national university of trade and economics
Address: 87, Soborna Str., Vinnitsa, 21050, Ukraine
E-mail: Zamkovaya76@mail.ru